

ІСТОРИЯ МІСТА ПРЯШІВ У 1939–1945 РР.

THE HISTORY OF THE CITY OF PREŠOV IN 1939–1945

Шніцер І.О.,

*кандидат історичних наук,**доцент кафедри нової і новітньої історії та історіографії**ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті на основі архівних документів всебічно розглянуто головні аспекти розвитку міста Пряшів та життя його населення у 1939–1945 рр. Автор наводить конкретний фактографічний матеріал, який доводить, що місто Пряшів у 1939–1944 рр. перетворилося на важливий центр Східної Словаччини. Історія Пряшева в роки Другої світової не була позбавлена і певних негативних явищ та процесів, серед яких виділяється масштабна антисемітська кампанія проти місцевих євреїв.

Ключові слова: Пряшів, Віденський арбітраж, Словацька республіка, війна, людацький режим, антисемітизм.

В статье на основе архивных документов всесторонне рассматриваются основные аспекты развития города Пряшев и жизнь его населения в 1939–1945 гг. Автор приводит конкретный фактографический материал, который доказывает, что город Пряшев в 1939–1944 гг. превратился в важный центр Восточной Словакии. История Пряшева в годы Второй мировой войны не была лишена и определенных негативных явлений и процессов, среди которых выделяется масштабная анти-семитская кампания против местных евреев.

Ключевые слова: Пряшев, Венский арбитраж, Словацкая республика, война, людацкий режим, антисемитизм.

On the basis of archival documents, the main aspects of the development of the city of Prešov and the life of its population in 1939–1945 are comprehensively considered in the article. The author gives concrete factual material that proves that the city of Prešov in 1939 – 1944 became an important center of Eastern Slovakia. The history of Prešov during World War II was not deprived of some negative phenomena and processes, including large-scale anti-Semitic campaign against local Jews.

Key words: Prešov, Vienna Arbitration, the Slovak Republic, war, ľudacký regime, anti-Semitism.

Бурхливі історичні події кінця 1938 – початку 1939 рр. в Центральній Європі відкрили нові перспективи та можливості для розвитку міста Пряшів. Віденський арбітраж 2 листопада 1938 р. анонсував великі територіальні зміни в чехословацькій державі. Згідно з його рішеннями Словаччина втратила 20% території (10 423 км²), 779 населених пунктів та 860 тис. населення. Показово, що серед втрачених було 170 суто словацьких населених пунктів та 276 287 словаків. Особливо великим ударом для Словаччини стала втрата міста Кошиць, яке відійшло до гортистської Угорщини. У міжвоєнний період воно неофіційно вважалося головним містом Східної Словаччини та було головним суперником Пряшева за регіональне лідерство в краї.

Віденський арбітраж та проголошення незалежності Словацької республіки 14 березня 1939 р. посприяли зростанню статусу та ролі міста Пряшів. Воно стає другим після Братислави найбільшим містом держави та поступово перетворюється на важливий адміністративно-політичний, економічний та культурно-релігійний центр Східної Словаччини. Загальнодержавне значення Пряшева підкреслювалося відкриттям у місті німецького консульства. У роки Другої світової війни Пряшів був також важливим стратегічним об'єктом держави, оскільки саме тут розташовувалося командування двох східнославацьких дивізій.

У червні 1939 р. на території Східної Словаччини виникає Шарішсько-Земплінська жупа. Вона складалася з 10 округів.

гів (Бардеєв, Гіралтовце, Гуменне, Медцілаборце, Міхаловце, Пряшів, Сабінов, Стропков, Требішов, Вранов над Топльов) [1, с. 43]. Пряшів стає головним містом Шаришсько-Земплінської жупи. Саме в ньому розміщуються головні адміністративні, правоохоронні, судові та політичні органи державної влади усєї жупи, що дало додатковий імпульс для подальшого розвитку міста.

Згідно з офіційним переписом населення 1940 р. у Пряшеві проживало 24 363 осіб. Більшість населення міста становили словаки. Згідно з переписом їх нараховувалося 17 479 осіб. Далі за чисельність йшли євреї (4381 особа), угорці (626 осіб), німці (487 осіб), русини (458 осіб), чехи (216 осіб) та роми (222 особи) [2].

Якщо порівнювати дані перепису 1940 р. із показниками 1938 р., то можна зафіксувати зростання чисельності у Пряшеві словаків (з 15 558 до 17 479 осіб), євреїв (з 2134 до 4381 особи), німців (з 253 до 487 осіб) та русинів (з 424 до 458 осіб). Водночас у місті спостерігалось скорочення чисельності чехів (з 1705 до 216 осіб) та угорців (745 до 626 осіб) [3].

Різке зменшення чисельності чехів в місті у перші роки існування Словацької республіки, серед іншого, можна пояснити політикою влади, яка намагалася усунути їх із провідних позицій суспільно-політичного, економічного та культурного життя держави. Вже в 1939 р. у Пряшівському окрузі на розпорядження Міністерства внутрішніх справ приступили до формування списків осіб чеської народності, які мали дозвіл на тривале проживання в Словаччині з тим, щоб з'ясувати доцільність їх подальшого перебування в краї [4]. Зрозуміло, що подібні заходи вели до виїзду осіб чеської народності з міста та округу, звідси і зменшення їх чисельності.

Показово, що другою найчисельнішою етнічною групою Пряшева згідно з переписом населення 1940 р. були євреї. Вони становили майже 18% населення міста. Зростання чисельності євреїв

у перші роки існування Словацької держави було зумовлено не об'єктивними, а суб'єктивними факторами. Зокрема, під час перепису 1940 р. була заборонена практика, яка в попередні роки дозволяла євреям записуватися до інших етнічних груп [5]. Євреї ж традиційно полюбили під час переписів записуватися до титульної нації. Як тільки подібна практика була заборонена, їх чисельність зросла. Однак ненадовго, оскільки у результаті проведення масштабної антисемітської кампанії в Словацькій республіці їх чисельність у Пряшеві поступово зменшувалася і в 1942 р. становила вже 3855 осіб [6].

Тенденція до зростання чисельності населення Пряшева, яка намітилася у перші роки існування Словацької республіки, продовжилася і в наступний період. Вже в 1942 р. кількість мешканців Пряшева становила приблизно 37 тис. осіб, що було майже на 12,5 тис. осіб більше порівняно з переписом 1940 р. Однією з головних причин зростання чисельності населення в цей час історики називають здобуття Пряшевом статусу головного міста Східної Словаччини.

Наближення фронту Другої світової війни та початок бойових дій на території Східної Словаччини вплинув на демографічні процеси в Пряшеві. У 1945 р. кількість населення міста різко скоротилася: з 37 тис. осіб до 15 674 тис. Причинами різкого скорочення чисельності населення Пряшева були масові депортації євреїв у 1942 р. та початок евакуації населення міста взимку 1945 р.

Етнічна мозаїчність Пряшева визначала і його релігійну своєрідність. У місті мешкали прихожани римо-католицької, євангелістської, греко-католицької та православної церков. У 1930–1945 рр. Пряшів був головним євангелістським єпископським містом Східного дистрикту. Після Віденського арбітражу, згідно з папською булою від 19 липня 1939 р., до Пряшева було перенесено і римо-католицьку апостольську адміністрацію на чолі з єпископом Й. Чарським. Також у цей час у Пряшеві діяло Греко-

католицьке єпископство на рівні дієцезного адміністративного центру Словаччини. Його очолював єпископ П. Гойдїч, за правління якого Пряшівське єпископство зазнало неабиякого піднесення.

Суспільно-політичні процеси в Пряшеві напередодні та в роки Другої світової війни напряду залежали від становлення авторитарного режиму Словацької республіки із визначальною роллю Глінкової словацької трудової партії на чолі із Й. Тісо. Пряшівські людаки ще в жовтні 1938 р. утворили місцевий Словацький народний комітет, який одразу спробував взяти під свій контроль політичне та соціально-економічне життя міста. 24 жовтня 1938 р. крайнякський уряд у Братиславі розпустив міську раду Пряшева, після чого урядовим комісаром міста був призначений О. Храппа [7].

Нова міська влада заборонила у Пряшеві діяльність комуністів і соціал-демократів, а також Союзу словацької революційної молоді, спортивного клубу «Снага» та інших робітничих і молодіжних організацій та союзів. Натомість людаки розпочали створювати власні організації, які мали допомогти їм у встановленні контролю над життям міста. Вже наприкінці 1938 р. в окремих пряшівських закладах освіти були створені перші відділення Глінківської молоді. На початку 1939 р. був утворений місцевий осередок Глінківської гарди, а вже у березні його представники спробували перебрати на себе функції четників та поліції, стежачи за безпекою в місті та краї [8].

Нова міська влада не мала підтримки армії, представники якої здебільшого були чехословацької орієнтації та не підтримували прагнення людацької верхівки до незалежності. 9 березня 1939 р. у Пряшеві, згідно з наказом генерала Мезла, були заарештовані місцеві лідери Глінківської словацької трудової партії. Наступного дня військо зайняло залізничну станцію та інші стратегічно важливі об'єкти міста. 11 березня 1939 р. у Пряшеві була проголошена військова диктатура, яка проіснувала до 13 березня 1939 р.

Пряшівським людакам у союзі з місцевими вчителями переважно католицького віросповідання 11 березня 1939 р. вдалося організувати в місті акцію протесту проти встановлення військової диктатури. У її перебіг втрутилися військові. У результаті постраждало 11 осіб. Подальшому існуванню військової диктатури в Пряшеві стало на заваді проголошення незалежності Словацької держави 14 березня 1939 р. Після проголошення незалежності керівництво військового гарнізону в Пряшеві було замінене лояльними до людацької влади особами [9, с. 186].

У травні 1939 р. новим урядовим комісаром міста Пряшів став А. Гермушка [10]. На цій посаді він пробув до серпня 1940 р., коли повноваження комісара міста перейшли до Ш. Малиновського [11]. В листопаді 1942 р. новим комісаром міста став А. Сабол-Палко [12]. Урядові комісари міста Пряшів в 1939–1944 рр. призначалися з осіб, лояльних та відданих людацькому режиму. Попри те, що вони були змушені виконувати розпорядження центральної влади, інколи не цілком демократичні, окремі з них зробили чимало корисних справ для громади міста.

Великий резонанс у суспільно-політичному житті Пряшева та його околиць мала аудієнція 27 лютого 1940 р. представників делегації міста на чолі з урядовим комісаром у президента Словацької республіки Й. Тісо [13].

Одним із першочергових завдань нової міської влади Пряшева було організувати масштабну інформаційно-пропагандистську кампанію на підтримку людацького режиму. Загалом пропаганда містила досить широкий спектр тем, таких як націоналізм, антисемітизм, культ вождя, традиційна словацька культура тощо. Головним засобом людацької пропаганди в Пряшеві вважалася періодична преса. Також велика роль у пропаганді відводилася місцевому радіо [14].

У межах інформаційно-пропагандистської кампанії започатковувалася традиція святкування нових урочистих дат в історії

словацького народу. Наприклад, 16 серпня 1939 р. у Пряшеві відбулося відзначення перших роковин із дня смерті А. Глінки. З цієї нагоди в усіх храмах міста пройшли святкові богослужіння [15]. 14 березня 1941 р. в місті пройшли урочисті святкування першої річниці Словацької держави [16]. День незалежності став традиційним державним святом та відзначався в місті щороку на високому рівні.

Успішність людацької інформаційно-пропагандистської кампанії засвідчила активна участь мешканців Пряшева у формуванні золотого фонду Словацької держави. Жителі міста не тільки здійснювали грошові перекази на суми 20, 30 та 50 корун, але й жертвували на потреби держави золоті прикраси [17].

Відзначимо, що людацька пропаганда мала на меті і формування серед населення міста позитивного іміджу Третього Рейху. З цією метою 19–20 квітня 1939 р. у Пряшеві пройшли урочистості з нагоди святкування 50-річчя А. Гітлера. 19 квітня Глінківська гарда спільно з місцевим відділенням Матіци Словацької організували урочисту ходу вулицями міста, а 20 квітня в приміщенні «Чорного орла» відбувся святковий концерт, на якому лунали німецький гімн та словацькі народні пісні [18].

Навесні 1940 р. у Пряшеві з усіх будівель були демонтовані державні символи Чехословацької республіки [19] та завершився процес перейменування вулиць. Він розпочався ще у жовтні 1938 р., коли урядовий комісар О. Храппа ініціював перейменування вулиці Т. Масарика на вулицю А. Глінки, а вулиці Кошицької – на вулицю М.Р. Штефаника [20].

Однією з найтрагічніших сторінок в історії міста Пряшів у роки війни стала антисемітська кампанія, яка передбачала позбавлення євреїв громадянських прав і свобод, конфіскацію їх майна (так звана «арізація») та депортацію в концтабори смерті. Серед населення міста було багато тих, хто підтримував антиєврейську політику влади. 29 лютого 1939 р. місцеві фанатики вчинили акт вандалізму

щодо будівлі місцевої синагоги. Впродовж 1939 р. єврейське населення міста було обмежено в пересуванні вулицями Пряшева [21]. Зокрема, їм був обмежений вхід у центральний парк через те, що вони нібито заважають відпочивати там учням промислової та торгової школи [22]. До кінця 1940 р. євреї мали залишити свої помешкання на вул. Глінки, оскільки їм було заборонено проживати у центральній частині міста.

За рахунок «арізації» нерухомого майна євреїв місцева влада намагалася вирішити житлову проблему в Пряшеві. Першим кроком у цьому напрямі стало розпорядження місцевої влади про заборону проживання осіб, що перебувають на державній службі, в помешканнях євреїв. Але на повну силу процес «арізації» єврейської нерухомості розгорнувся в жовтні 1940 р. У результаті багато об'єктів єврейської нерухомості (магазини, майстерні, житло і т. д.) були передані в руки «християнських» власників. Наприкінці жовтня 1941 р. спеціальним розпорядженням уся нерухомість євреїв переходила у власність держави. Трохи згодом розпочалася депортація євреїв з міста у спеціально створені концтабори.

Що стосується соціально-економічного життя Пряшева у роки війни, то тут тісно перепліталися позитивні здобутки з негативними явищами і процесами. В економічному житті міста домінуючою була банківська справа. У 1942 р. у Пряшеві існувало 16 фінансових установ та страхових компаній. Наприкінці квітня 1939 р. у місті було відкрито філіал Словацького національного банку.

Активізації господарського життя в місті в 1939 р. посприяв початок будівництва залізничної лінії Пряшів – Стражське, на яке було залучено багато місцевих жителів. Однак навіть після цього проблема безробіття залишалася актуальною. В березні 1940 р. в місті було зафіксовано 194 осіб безробітних.

Недостатній рівень промислового розвитку Пряшів намагався компенсувати зростанням сільськогосподарського

виробництва. Його продукція у роки війни стала стратегічним товаром та користувалася неабияким попитом. Однак на заводі успішній діяльності місцевих сільгоспвиробників стали стихійні лиха: у лютому 1940 р. температура в краї впала до мінус 29 градусів, а в липні 1940 р. містом пройшов буревій, який супроводжувався сильним дощем і градом [24]. У результаті велика частина врожаю була втрачена.

Як відомо, створення власної держави відкрило словацькому народу унікальну можливість для національного самоствердження та духовного збагачення. 1939–1944 рр. стали часом вагомих державотворчих здобутків у сфері словацької національної освіти, науки та культури. Місто Пряшів не стало винятком. Доказом цього став активний розвиток бібліотечної справи. З 1938 по 1944 рр. кількість книг у міській публічній бібліотеці зросла з 8400 до 11 400 [25, с. 77]. Починаючи з 1939 р. пряшівчани мали можливість нерегулярно відвідувати публічний читальний зал, де у вільному доступі було 37 часописів та 11 газет [26, с. 77]. За один тільки листопад 1939 р. до читального залу в місті записалося 250 осіб. Окрім загальнодержавної періодики, відвідувачі читального залу мали можливість знайомитися і з місцевою пресою. З 1938 р. у Пряшеві виходила газета «Словацька свобода», яка репрезентувала себе як політична періодика для Шаришсько-Земплінської жупи. Газета виходила доволі великим тиражем – 13–18 тис. примірників.

15 червня 1939 р. у Пряшеві розпочинає свою роботу місцеве відділення Словацького радіо. Зважаючи на те, що воно активно використовувалося владою з метою пропаганди, в місті нерідко організовувалися акції публічного прослуховування окремих радіопередач [27, с. 79]. Золотим голосом пряшівського радіо в цей час був письменник і публіцист А. Прідавок, який вважався провідною постаттю культурного життя міста. У 1943 р. Словацьке радіо у Пряшеві отримало нову сучасну будівлю, що покращило умови його роботи в краї.

Тривалий час Пряшів не мав власного професійного театру. Існував, правда, аматорський театральний гурток та лялькова спілка Глінківської молоді. У 1942 р. місцевій владі вдалося ввести в експлуатацію будівлю міського театру, що стало передумовою для створення професійної театральної трупи. Весною 1943 р. було прийнято рішення про створення професійного театру в Пряшеві. Однак його урочисте відкриття відбулося лише 30 січня 1944 р. Першим керівником театру став А. Хмелко [28, с. 81].

Важливе місце у культурному житті населення Пряшева займав кінематограф. У місті працювали два кінотеатри – «Олімпія» (згодом «Татри») та «Скала». У день відбувалося чотири сеанси, що свідчило про популярність цього виду мистецтва серед пряшівчан. 60% кінофільмів, що демонструвалися в словацьких кінотеатрах, були німецького виробництва, а решта 40% – італійського та американського. Закордонні фільми демонструвалися зі словацькими субтитрами. Словацькі кінотеатри, і пряшівські не були винятком, перед кіносеансом демонстрували своїм відвідувачам обов'язкові щотижневі пролюдацькі новини «Наступ». Їх показ здійснювався під патронатом міністерства пропаганди.

З середини 1943 р. у Словацькій республіці дедалі виразніше стали проявлятися ознаки суспільно-політичної кризи. Погіршення соціально-економічної ситуації та безперспективність міжнародного становища Словаччини на фоні корінного перелому у процесі Другої світової війни на користь антигітлерівської коаліції стали причиною падіння авторитету людацької влади практично серед усіх верств населення Пряшева. У вересні 1944 р. місто та його околиці були окуповані німецькими військами, що певною мірою ще більше дестабілізувало ситуацію в регіоні. Людацький режим дедалі більше втрачав контроль над подіями на сході держави. У цей складний час урядовий комісар міста А. Сабол-Палко був змушений шукати шляхи вирішення тих

проблем, які найбільше турбували місцеве населення. Насамперед це питання постачання міста необхідними товарами та організація евакуації населення у зв'язку з наближенням лінії фронту.

У жовтні 1944 р. розпочалася вимушена евакуація населення окремих населених пунктів Сходу Словаччини. У результаті до Пряшева щоденно прибували сотні осіб, які, рятуючись від бойових дій, залишали власні домівки та перебиралися до головного міста жупи. Кількість біженців сягала кількох тисяч. У самому Пряшеві з середини грудня 1944 р. також ішла підготовка до евакуації. Передбачалося, що на її перших етапах з міста буде евакуйовано приблизно 15 тис. осіб [29].

Одним із наслідків наближення фронту до Пряшева стало запровадження владою обов'язкової трудової повинності для усіх чоловіків віком від 16 до 60 років. Передбачалося, що вони будуть допомагати органам влади проводити евакуацію населення, будувати укріплення та захисні споруди. Водночас німецькі окупаційні власті виношували плани депортації окремих мешканців міста, які відмовляться від евакуації чи обов'язкової трудової повинності, на примусові роботи до Німеччини [30]. Цим планам, однак, не судилося збутися.

Ввечері 20 грудня 1944 р. Пряшів зазнав бомбардування радянською авіацією. Від авіаударів постраждали не тільки окремі будівлі, але й цілі вулиці міста. Один зі снарядів поцілів у будівлю, в якій розташовувалося гестапо та місцева в'язниця. У результаті загинуло 140 в'язнів. На дру-

гий день гестапо переїхало до Кежмарку. Підсумком радянського бомбардування Пряшева стала смерть 140 в'язнів, кількох десятків цивільних осіб, було зруйновано 85 будинків, сильно пошкоджено 347 та частково пошкоджено 450 будинків. Загальна сума збитків, завданих радянським бомбардуванням, оцінювалася приблизно в 50 млн. корун [31, с. 55].

17 січня 1945 р. урядовий комісар Пряшева А. Сабол-Палко оголосив про початок евакуації населення міста, але її проведенню став на заваді швидкий наступ радянських військ. Вже 19 січня 1945 р. в місто увійшли війська Четвертого Українського фронту генерала І. Петрова та Першого Чехословацького армійського корпусу генерала Л. Свободи. Людацьку владу в Пряшеві було повалено, а територія Східної Словаччини повернулася до складу відродженої чехословацької держави.

Висновки. Отже, 1939–1945 рр. стали важливим етапом в історичному розвитку міста Пряшів. Після Віденського арбітражу та проголошення незалежності Словацької республіки воно отримало новий імпульс для подальшого розвитку та, ставши другим після Братислави найбільшим містом держави, поступово перетворилося на важливий адміністративно-політичний, економічний та культурно-релігійний центр Східної Словаччини. Водночас поряд із позитивними процесами у Пряшеві в роки війни мали місце й окремі негативні явища, такі як нетерпимість та переслідування інакомислячих, антисемітська кампанія проти місцевих євреїв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Stručný prehľad vývoja územného a správneho členenia Slovenska*. – Bratislava: Ministerstvo vnútra SR, 2007. – 104 s.
2. *Štátny archív v Prešove. Fond Okresný urad v Prešove 1923 – 1945*. Inv. č. 208, kr.19. Sčítanie ľudu.
3. *Štátny archív v Prešove. Fond Okresný urad v Prešove 1923 – 1945*. Inv. č. 208, kr.19. Sčítanie ľudu.
4. *Štátny archív v Prešove. Fond Okresný urad v Prešove 1923 – 1945*. Inv. č. 207, kr.17. Zoznam Čechov v okrese.
5. *Tišliar P. Sčítanie ľudu z roku 1940: k niektorým aspektom organizovania a priebehu cenzu // Život v Slovenskej republike Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX*. – Bratislava, 2010. – S. 25–35.

6. Osudy slovenských Židov 1939 – 1945. Súpis Židov (1942) [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://www.upn.gov.sk/supis-zidov/zoznam-obci.php?okres=439>.
7. Štátny archív v Prešove. Fond Mestský urad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 106, kr.1. Rozpustenie obecného zastupiteľstva – mesto Prešov.
8. Štátny archív v Prešove. Fond Okresný urad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 207, kr.17. Bezpečnostna služba HG.
9. Dejiny Prešova. – Prešov: Východoslovenské vyd. pre Múzeum Slovenskej republiky rád v Prešove, 1965. – 351 s.
10. Štátny archív v Prešove. Fond Mestský urad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 107, kr.1. Zmena vládneho komisára mesta.
11. Štátny archív v Prešove. Fond Mestský urad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 108, kr.1. Zmena vládneho komisára mesta.
12. Štátny archív v Prešove. Fond Mestský urad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 109, kr.1. Zmena vládneho komisára mesta.
13. Štátny archív v Prešove. Fond Mestský urad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 108, kr.1. Navšteva u pana prezidenta republiky.
14. Štátny archív v Prešove. Fond Okresný urad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 207, kr.17. Organizacia propagandy.
15. Štátny archív v Prešove. Fond Okresný urad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 207, kr.17. Pietna slavnosť za A.Hlinku.
16. Štátny archív v Prešove. Fond Okresný urad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 208, kr.18. Oslavy 14. Marca 1940.
17. Štátny archív v Prešove. Fond Okresný urad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 207, kr.17. Fond zlatého pokladu Slovenského štátu.
18. Štátny archív v Prešove. Fond Okresný urad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 207, kr.17. Oslavy narodenin A.Hitlera.
19. Štátny archív v Prešove. Fond Okresný urad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 208, kr.18. Odstránenie českých napisov.
20. Štátny archív v Prešove. Fond Mestský urad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 106, kr.1. Pomenovanie ulice A.Hlinku.
21. Štátny archív v Prešove. Fond Mestský urad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 108, kr.1. Protižidovske opatrenia – zapisnice.
22. Štátny archív v Prešove. Fond Mestský urad v Prešove 1923 – 1945. Inv. č. 108, kr.1. Vykázanie Židov z verejných priestorov.
23. Kušnír J. Arizácia domového a bytového majetku v meste Prešov [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://www.kvhbeskydy.sk/arizacia-domoveho-a-bytoveho-majetku-v-meste-presov>.
24. Kubuš M. Prešov – metropola východného Slovenska [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://historickaspolocnost.webnode.sk/news/presov-metropola-vychodneho-slovenska>.
25. Pekar M. Voľný čas a politika (Sonda do možností a podôb trávenia voľného času v rokoch 1939 – 1945 na príklade mesta Prešov) // Život v Slovenskej republike Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX. – Bratislava, 2010. – S. 70–84.
26. Pekar M. Voľný čas a politika (Sonda do možností a podôb trávenia voľného času v rokoch 1939 – 1945 na príklade mesta Prešov) // Život v Slovenskej republike Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX. – Bratislava, 2010. – S. 70–84.
27. Pekar M. Voľný čas a politika (Sonda do možností a podôb trávenia voľného času v rokoch 1939 – 1945 na príklade mesta Prešov) // Život v Slovenskej republike Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX. – Bratislava, 2010. – S. 70–84.
28. Pekar M. Voľný čas a politika (Sonda do možností a podôb trávenia voľného času v rokoch 1939–1945 na príklade mesta Prešov) // Život v Slovenskej republike Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IX. – Bratislava, 2010. – S. 70–84.
29. Pekar M. Prešov v závere Druhej svetovej vojny [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://historickaspolocnost.webnode.sk/news/presov-v-zavere-druhej-svetovej-vojny>.
30. Pekar M. Prešov v závere Druhej svetovej vojny [Електронний варіант]. – Режим доступу: <http://historickaspolocnost.webnode.sk/news/presov-v-zavere-druhej-svetovej-vojny>.
31. Prešov: meso a jeho čas. – Prešov, 1997. – 128 s.